

Tanulmány

FRIED ISTVÁN

Az újra-megalkotott Európa antológiája

FALUDY GYÖRGY: EURÓPAI KÖLTŐK ANTOLÓGIÁJA

Igaz, láttam és hallottam Európát, megéltem egy kultúrát...

(Márai Sándor: Egy polgár vallomásai)

Én végigéltem egy adott sorsot. Nem az én sorsom volt, de én éltem végig: most már valamit kezdenem kell vele.

(Kertész Imre: Sorstalanság)

Talán azért függenek össze a különféle környezetben előforduló, minek következtében különféle jelentéslehetőségeket sugalló szavak, mivel különféle szerzői „szándék” és értelmezői „önkény” ellenére sokkal többet rejtenek magukban, maguk előtt, mint azt bárki is a maga teljességében föltárhathatná. S bár szűkítő értelemben, a szimbólumnak szokás tulajdonítani, hogy „lényege” mindaz, ami legföljebb érezhető, megközelíthető, de megnyugtatóan, kimerítően, „érvényesen” nem magyarázható (talán csak „érvényesebben”), jóllehet az (élet)utak a „jelképek erdején át” vezetnek, és még az is lehet, hogy a felé a tartomány felé, amelyből még nem tért meg utazó (és hogy hívek legyünk Faludy György „üzeneté”-hez, álmos és kanyargó vizeken elindulva). A jelen esetben ugyanis három tényező vár összeolvasásra. Elsőnek egy 2003-ban ismét megjelentetett, átdolgozott, némileg bővített, utószóval ellátott, valójában újragondolt könyv, amely szerény szerénytelenséggel az *Európai költők antológiája* címet viseli a külső, igen ízléses borítóján, valami olyasfélét hirdetvén meg, hogy magyar és „idegen” költők lírájából összeállítható egy olyan tematikus könyv, amely a béke- és a szabadságvágy európai irodalomtörténetét példázza, pontosabban szólva, magyar válogatók, fordítók, költők lírai Európa-vízióját. Másodjára a följebb leírt Márai-szöveget lehetne vitapozícióként megjelölni. Európának és „egy kultúra”-nak egymás mellé rendelése a spengleri hanyatlás-tézis ellen szegezett kijelentés, hiszen ha látható, megtapasztalható a kulturális Európa, akkor annak továbbélése sem teljesen reménytelen vállalkozás, még 1938-ban sem, amikor is Európára ordas eszmék uszultak, és Európa töprenghetett azon, miféle „európai” előzmények (politikaiak, világgazdaságiak, „kulturálisak”, irodalmiak, a történetkutatásból származtathatók) összjátéka tette lehetővé, hogy ezek a különféle színbe öltöztetett ordas eszmék hatalmi tényezőkként, új rendként, legalább egy darabig népszerű-nemzetközi irányzatokként fogadtatták el magukat, többek között neves írástudókkal, olykor azok által. Az európai kultúra fenyegetettség-„élménye” egyben az európai kultúra szemléletének újragondolását, más „előzmények” (politikaiak, világgazdaságiak, „kulturálisak”, irodalmiak, a történetkutatásból származtathatók) keresését, föltalálását, értelmezését-fölmutatását igényeltek, más

magatartásformák alakítását igényelték. 1948-ban Márai Sándor már másképpen látja Európa jövőjét, a jövő Európáját: „Lehet, hogy Európa most esik át a gyerekbetegség hascsikarásos, lázas időszakán, amelyen az Egyesült Államok 1780 körül kínálta át magát, mikor a tagállam-jelöltek nagy, partikuláris ellenzések leküzdése árán egyeztek csak bele a nagyobb egység eszméjébe és előnyeibe. Amíg Rhode Island, – vagy Szlovákia megéri, hogy a helyi energia is több lesz, ha egy közös áramtelep táplálja... ehhez idő kell. Európa kis és nagy népei most megoldják ezt a leckét.” 1938 és 1948 között, illetőleg 1948 és 2003 között sorsfordító és *sorstalan* esztendőket teltek el, az *Európai költők antológiájának* első és harmadik kiadása közrefogja Európa történetének azokat a fejezeteit, amelyek Faludy György, Márai Sándor és Kertész Imre élet- és irodalmi pályájából éppen úgy kiolvashatók, mint az ismertető kötet „fátum”-ából, hiszen habent sua fata libelli. Aligha túlzás állítani, hogy ebben a mondásban jellegzetesen *európai* megfontolás lelhető. Harmadszor a Kertész-idézet irányíthat az antológia bemutatásakor, de – természetesen – az európai hanyatlás és/vagy „üdv”-történet lapozgatásakor is. Talán a kamaszodó gyermek Köves Gyuri rádöbbenésére élete „regényé”-n gondolkodva földrészünk, Közép-Európánk és Magyarországnak hányattatásai szintén válaszolnak; a kamaszodó gyermek kimond valamit, ami az én megalkothatóságának kérdőjeleit (is) tartalmazza, s ami felszólítás a számvetésre, részint annak, aki problematikusnak gondolja individuális szubjektuma nyelvi létrehozhatóságát, részint annak, aki az európai költészet folytathatóságának inkább dilemmáit, antinómiáit tartja szem előtt (és nem nyugszik bele abba a „metafizikába”, amelynek vigaszát már Camus határozottan elutasította), részint annak, aki illúziókba ringatva magát (és olvasóit) úgy véli, hogy *vissza* kell találni az „európai életformához”, amelyet a kultúrában jelölt meg Coudenhove-Kalergi (*Európa erwacht*. Zürich-Wien-Leipzig 1934. 287.)

Mindezt tekintetbe véve, még egyszer, igen hangsúlyosan, az évszámok: 1938–2003. Ami Európát illeti, az 1938-as és az azt megelőző események nem sok reménnyel kecsegtettek, az 1919/21-ben elveszített békék követte mintegy húszesztendőes fegyverszünet a végére látszott érni, Csehszlovákia bukását, fölszámolódását elemezve (ha akkoriban valóban elemezték volna a magukat akkor győzteseknek, veszteseknek, a békét megmentőknek hívó politikusok, közirók, szakemberek, diktátorok, bőven akadt belőlük akkortájt), ki lehetett volna mutatni, hogy 1870–71-ből, 1878-ból, 1914–1918-ból, 1919/1921-ből hogyan következett „törvényszerűen” 1937–38; a nagy- és kisantant rövidlátásából, diadalittasan önző politikai-gazdasági gyakorlatából nem kevésbé – és nem utolsósorban a krízeológusok vészjósló köteteit félretolva, a műveltség elárulását állami szintre emelve miként formálódott egy olyan, a tömegkultúra leplébe burkolózott ideológikus-„veszedelmes” világnézet, amely kihasználta az európai kultúrában támadt „üres helyek”-et: a végső magyarázat és „igazság” igényével felejtésre ítélte mindazt, ami Márai Sándornak még 1934/36-ban, önéletrajzi regénye és a *Napnyugati őrző* megjelentetésekor hitet kölcsönözhetett: az őrzés, az ellenállás talán megmentheti, aminek a reálpolitika(?) valójában a vesztere tört, akarva is, akaratlanul is. 2003 nem azért írja át, gondoltatja újra 1938-at és a közöttük vergődő hetvenöt esztendőt, mert nem Coudenhove-Kalergi, hanem Márai Sándor Európa-álma tetszik megvalósíthatónak (ami elsősorban a politikai egyesítést illeti), hanem mindenekelőtt azért, mert szégyellős elhallgatások, szemérmesen körülírt, célozgatásokban kimerülő történetmondások és otromba-álságos tagadások ellenében mód nyílik

a szembenézésre: a humanitására, kultúrájára, neveléstörténetére, fejlődés-hitű világszemléletére oly gögös Európa, a hivatástudatát minduntalan hangoztató, civilizációs kísérleteit történelemmé dimenzionáló kontinens 2003-ban már elég éretté vált arra (nem mindenütt, mégis...), hogy egy olyan kötetet, mint a Faludy Györgyé, az *Európai költők antológiáját* a maga gondolkodástörténete hív dokumentumaként, a maga sorsának és sors-talanságának értelmezéseként elfogadhasson. Olyan történetről van szó, amelynek prológusa Bacchylides *Békedala* (Babits Mihálynak, a *Húsvét előtt* poétájának tolmácsolásában), és amelynek utolsó darabja Celan *Halálfűgája*, Faludy György új átültetésében. Azaz: a sosem teljesen megvalósuló „világ”-béke utáni vágy antikvitásból érkező üzenete (erre majd a formailag „hűtelen” Tibullus-elégia fog felelni) annak a fordítónak szavaival (erre majd a dithiramboz-költői „álarcban” sürgeti e béke megteremtését, meghozzá olyképpen, hogy a történet „negatívumait” megjelenítő sorokhoz a korszerűnek tetsző, expresszionista „irány”-ból kér kölcsön szó- és mondatformákat, hogy a remélt béke-idill eljövételét rímekkel, korszerűtlennek tetsző verseléssel kiáltsa „világ”-gá. A záró vers, illetőleg a *Halálfűga* záró verssé avatása memento, korántsem a memento mori, éppen ellenkezőleg: a memento vivere értelmében: a sokfelé bolygott, sokat tapasztalt, családja révén és mindenképpen érintett fordító sem nyugodhat bele a felejtésbe, a hazugságba, a tagadásba, hanem tanúsítja, hogy Celan verse szinte szintetizálja, átírja az európai költők és az *Európai költők antológiáját*, összhangban Kertész Imrének ezúttal a *Valaki másból* származó megjegyzéseivel:

„és Auschwitz óta semmi sem történt, amit Auschwitz cáfolataképpen érthetünk volna meg. Megéltük viszont, hogy birodalmakat működtettek olyan ideológiák alapján, amelyek a használatban pusztá nyelvjátéknak bizonyultak, sőt éppen a nyelvjáték voltuk tette használhatóvá, azaz a terror hatásos eszközeivé ezeket az ideológiákat. Azt éltük meg, hogy gyilkos és áldozat egyaránt tisztában volt ezeknek az ideologikus parancsnoknak az ürességével, a jelentésnélküliségével; s éppen ez a tudat adta az ilyen ideológiák nevében elkövetett emberi rémtettek különleges és egyedülálló aljasságát, ez okozta az ilyen ideológiák uralma alá vetett társadalmaknak a gyökerek ható pervertálódását.”

Efféle tanulság, végkövetkeztetés az *Európai költők antológiájából* is levonható, amennyiben a tematikára vonatkozó, 1938-as szerkesztői, fordítói, a napi politikával is vitatkozó, ám mindenekelőtt antiideologikus „szándék” után nyomozunk. Ugyanis az 1938-as kötet felfogható olyan érvrendszerként, amely egyfelől a szűkebb értelemben vett „nemzeti” (Balassitól József Attiláig ívelő) költészet béke- és szabadság-tárgyú verseit gyűjti össze, olyaténképpen, hogy azok egymásnak válaszoljanak, egymás gondolatát erősítsék föl, másfelől a nemzeti-anyanyelvi irodalom történéseivel párhuzamban láttassák az európai líra hasonló kérdésirányait, amelyek a más körülmények között született költői szövegekben a magyar versekéihez hasonlóképpen artikulálódnak. Másképpen szólva: a magyar nemzeti irodalom egy bizonyos aspektusból tekintve azt az utat tette meg, amit az „európai” költészet. Ennélfogva egy európai költészeti antológia elképzelhetetlen a magyar hozzájárulás nélkül, és megfordítva: a magyar költészet nem társtalan, léte az európai irodalmi kontextusba van beágyazódva. Ennek azonban nem kizárólagos, még csak nem is elsőrendű oka a tematikai válogatás célirányossága. Megint így kell írnom, éppen ellenkezőleg: az a tény, hogy a magyar irodalomból ugyanolyan (tematikájú) antológia készíthető, mint az európai irodalmakéból, szintén erősíti a magyar irodalom „európaiság”-

át meg azt, hogy az európai irodalmi tudat alakítói között ott található a magyar irodalom. 1938-ban pedig még egy tényező kap különös hangsúlyt. Történt akkor ugyanis, hogy Faludy György két saját verset csempészett az „európai” lírába, a *Katalán koldusdalt*, valamint a *Német zsoldosdalt*, a 15. és 16. századot megajándékozva a 20. század tapasztalatával; s míg le nem leplezte önmagát, talán csak a beavatottak szűk köre volt tisztában a „misztifikáció”-val. Igaz, Faludy György fordítói módszere tág teret engedett az átköltéseknek, a versekbe bújtatott interpretációknak, az időszerűsítéseknek, a hűtlenkedéseknek, kiváltképpen az 1930-as esztendőkből formálódó „maszkos” líra eljárásait követve teremtve. Ám az a tény, hogy egykori lírai víziók a huszadik századi történetekre vetülhettek, nemcsak az önmagát ismételni látszó (de csak látszó!) történelem eseményeire reagáló vers időszerűségét fogadathatja el, hanem e történelemmel szemben megformált költői/fordítói magatartás állandóságát és hitelességét is biztosíthatja. Itt azonban megszorító megjegyzések kívántatnak: ugyanis az *Európai költők antológiája* különféle versei akképpen olvasódnak egymásra, hogy nem mosódik szét „történetiségük”; amennyiben a magyar versek (a tematika és a gondolkodástörténet kölcsönös egymásra írodása révén) végül is történetet alkotnak, akképpen a Faludy György fordította–átköltötte–adaptálta „európai” líra szintén azáltal áll történetté össze, hogy a különféle, a versben megképződő „szerzők” mögött ott a versformák, költői hiedelmek/félreértések, verstárgyak segítségével „igazi” arcát rongáló-formáló költő, az a Faludy György néven a címlapra írt szerkesztői/fordítói/költő-alak, aki több minőségében, egykori és jelenkori megjelenésében, illetve rejtőzésében, szavaival és szavak által eltakartan keresi és mutatja föl sokféle önmagát. Hiszen saját, 1956-ra emlékező versei éppen úgy belekomponálódnak a kötetbe, mint a *Német zsoldosdal*, amelynek 1938–1945-ös vonatkozhatósága nincs ellentétben egy másik diktatúrára, 1945 utánra vonatkozhatóságával; ám az előadásnak olykor feltétele volt a lelőhely elhallgatása, a fiktív fordítói-szerzői anonimitás. A fölerősített „kortársi” áthallás révén elbizonytalanodik a szerző–fordító „viszonylat”. Mivel a fordítások eredetijét „visszakeresve” több olyan kifejezésre, verssorra, versszakra bukkanunk, amelyekre nem bukkanhatunk az „eredeti”-ben, és ennek okát sem a szép hűtlenségben, sem az átültetések szükségszerű változtatásaiban nem leljük, sem annak a ma sokat (túl sokat?) idézett bon mot-nak gyakorlattá válásában, amely a fordítói feladat (Aufgabe) és a feladnifeladás (aufgeben) között lát igen szoros kapcsolatot. Az *Európai költők antológiája* nem egy verse az eredeti szövegre épített kései történeti tapasztalatot olvassa rá, azaz az átültetett „idegen” költőnek a verseiből, életrajzából, „utókorából” eredeztethető legendájával kell konfrontálnia (ebben az eljárásban), az „eredeti” vers ennek következtében akképpen lesz a *másik* versévé, hogy e másik kulturális-„politikai” tapasztalatának enged teret, s így egyszerre emlékeztet hajdani önmagára, és jelenik meg az »eredetit« átgondoló formációként. Jó példa erre a kötetben publikált Heine-versek néhány szakasza. Az 1938-ban hazájában legfőljebb a Loreley „ismeretlen” költőjeként egzisztálható német poéta ironikus, helyenként erőteljesen szatirizáló szemléletéhez a fordító hozzáadja az 1938-ból való német-szemléletet, úgy „modernizálja” a heinei verset, hogy a Heine költői világával messze nem ellentétes iróniát a jelenkori leírás szerves részének gondolatja el. Annyi mindenesetre bizonyossá válik, hogy az „eredeti” nem ismerő olvasó „heinei”-nek tudja elfogadni a fordítótól származó sorokat, esetleg a vers leginkább „heinei” sorainak. Hogy aztán a napi időszerűség elmúltával a vers beleíródjék a magyar Heine-befogadás törté-

netébe. Így – bár a kutatás során fény derült az „átírásra” – az egykor Heinének olvasottak immár egy Heine-középpontú történetben foglalják el „irodalomtörténeti” helyüket. Ám ezt csak azért tehetik meg, mert ez a fajta Heine-értelmezés Heine költészete és tágabb kontextusa összelátásával lett (1938-ban, de talán 1948 után is) jelentéssé.

– *Egy nagy, zsíros háború az, mire vágyunk,
s míg eljön, jó addig a menzura is;
és ha betiltottunk már minden újságot,
úgy elmarad egy nap a cenzúra is...*

(Itt jegyzem meg, hogy az első két sort a fordító „beleköltötte” a versbe, éppen nem ellentétben Heine „szellemével”. A német költő *Németország. Egy téli rege* című elbeszélő költeményében például a farkasoknak elmondott beszéd cenzúrázását róttá föl, nem kevés iróniával, az *Allgemeine Zeitung*nak.)

*S a németek nagy öröme végre
én, Heinrich Heine, feljutok az égbe,
s ha igaz az, hogy néha rosszat tettem,
úgy majd az Isten törvényt ül felettem,
és megbocsát, mert az a mestersége.*

(Egy rigorózus kritikus felróhatná a fordítónak, hogy egyrészt az *Enfant perdu* szakaszai eredetileg négy- és nem ötsorosak, másrészt azt, hogy ez a poénként csattanó befejező versszak nem található meg a Heine-versben, ellenben a legenda szerint megtérésre biztított költő utolsó szavai lettek volna az Istenről, aki megbocsát, mert az a mestersége, megőrizvén nem annyira „hitelenségét”, mint inkább öniróniáját. Azaz egy Heinének tulajdonított mondás applikálódik a versbe, ám a verscímmel talán némileg összhangban, s az egyébként is átköltött vers modalitásához híven.)

Most érkeztem el oda, hogy „bekapcsoljam” az *Európai költők antológiáját* egy nem mai keletű, de ma, Magyarországon változatlan indulattal és ezzel együtt több poétikai-retorikai vonatkozással rendelkező vitába, amelyhez egyfelől a Faludy-kötet egyes darabjai, másfelől a kötetegész „hozzászól”-nak; ennél kevésbé „metaforisztikusan”: amelyről töprengve, mind az egyes versek, mind a kötetegész minősítése, besorolása, értékelése és értelmezése az eddigieket talán még meghaladó időszerűséget kaphat. (Annyit azért előre bocsátok, hogy a kötet e nélkül a vitába kapcsolás nélkül is megérdemli a figyelmet kor-dokumentumként meg azért, mert mind a versek, mind a fordítások önmagukért is „helyt állnak”. Érdektelen könyv ismertetése csak akkor közlendő, ha éppen nincs a kéznél jobb-érdemesebb anyag. Bár rossz művekről is lehet igen jó elemzést készíteni, miként jó művekről is készülnek nem olyan nagyon jó elemzések, ez utóbbiak manapság fölös bőséggel...)

Mint arról már említés tétetett, a kötet főleg a béke- és szabadságvágy európai költészetét adja, számos vers fölé lenne írható az „in tyrannos”, nem egy, újonnan beválogatott költemény a diktatúra természetrajzával szolgál, a versek egy másik csoportja a 20. század botrányát, Auschwitzot „verseli meg” (Celan emlékezete mellé sorolódik Kányádi Sándoré például). Egyszóval a kötetegész, legalábbis első megközelítésben a közéleti, az irány- és a küldetéses költészet mellett voksol, nem akárhogyan, az európai líra legnagyobbjainak

versmondaitaival. A kisebbségivé kényszerültek sorsa és nem-sorsa, a száműzetésre ítélt nyelv, a száműzetés mint létforma: mind-mind értelmezhető ennek a fajta lírának egy változataként. Hiszen még a politikai dalt az ocsmány énekkel (ein garstiges Lied) azonosító Goethétől is azt a *Prometheus*-verset közli (korábbi magyar fordítói közül említsük meg Kazinczy Ferencet, Szabó Lőrincet és Kosztolányi Dezsőt), amely ebben a kötetben és ebben a szöveg-összefüggésben csak halványan emlékeztet a költő önfelszabadító és (költői) világot alkotó tetteire, inkább *A tűz csiholója* Ady-versére mutat „előre”, és még inkább az embernek az istenekkel vívott sok ezer esztendő küzdelmére. Arról nem is szólva, hogy Eötvös felszólítása („Kit nem hevít korának érzeménye, / Szakítsa ketté lantja húrjait”) a „magán”-líra mellőzését ajánlja, megalapozván az irányregény és irányköltészet kétes „eredményeit” (amelyeket egyébként a korántsem apolitikus Heine vont kétségbe). De efféle indíttatás, példa-követés az antikoktól is származhat:

*„Most megpukkadsz, ha elolvasod bátor
soraimat, dicsőséges diktátor...”*

(Catullus)

*Istennek atyja, uram, büntesd meg a zsarnokokat, hogy
majd, ha kitombolták szíveik vad s állati vágyát,
meglássák az erényt és sírva fakuljon el arcuk...*

(Persius)

*most hogy az ünnepeken Cézár besugói feszítnek,
s jött-ment rabszolgák járnak bíborköpenyegben
most, hogy az új-gazdag, dözsolva, nyaranta pehelynyi:
gyűrűje súlyától is izzadozik – lehetetlen
lenne nem írni szatírát...*

(Juvenalis)

A magyar költészet története szintén bővelkedik olyan művekben, amelyek a kortársi eseményekre történő közvetlen célzás, a politikai fordulatok, jelenségek átesztétizálása akár a politikai retorika szókincsébe is jól illeszkedhetnének, vagy olyan idézettárrá alakul, amelyből okkal, ok nélkül merítenek a politika szószólói, exponensei. A *Napoleonra* „politológiai” epigrammát szerző Berzsenyi Dániel, az egykori hősöket idéző és nemzet-halált vízionáló Kölcsey Ferenc, az *Európa csendes, újra csendes* Petőfi mellé írhatnók a tudományos (?) dunatáji diszkurzusnak talán legtöbbet hivatkozott két versét, Adynak a szlovák és a horvát lírában is visszhangot keltő magyar jakubinus-dalát és József Attila Duna-versét, ugyanide sorolhatjuk be Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* ódáját, a nemzeti kisebbség sorstörténetének látomását, Dsida Jenő *Psalmus hungaricus* (részletét, valamint Jékely Zoltán *A marosszentimrei templomban* című elégiáját. Az európai irodalmak jelesei sem fukarkodtak olyas verstípussal, amely egy meghatározott esemény ürügyén szólaltatja meg a kortárs gondolatmenetét a korszak megítélése ügyében. Giosué Carducci 1870. szeptember 21-ére datált ódája, *A francia köztársaság kikiáltásának hetvennyolcadik fordulóján szabadságvágya* éppen úgy hirdeti a vers politizáló indulatait, miként Shelley *Dal Anglia férfiaihoz* című verse, mely akár forradalomra felhívó vers-beszédként is számon tartható lenne. Erich Kästner „használati líra”-ja egyáltalában nem

titkolja, miszerint példázatos, tanulságok levonására késztető, napi fogyasztásra alkalmas „irodalom”, a József Attila átültette *Dán ballada* lázító hangja a szabad paraszti öntudat megnyilatkozásaként szól, a költői öntudat modernre hangszerelt darabja, Faludy Villon-balladája, amely Brecht és József Attila nyomába lépve kezd dialógusba a magyar költészet 1930-as esztendeivel. De a mai irodalomtudományban oly annyit és oly kevés higadtsággal vitatott „életrajziség” vagy túl/alábecsült referencialitás problematikájába is beleütközhet az antológia olvasója. Petőfi évfordulós rapszódiaja, az *Egy gondolat bánt engemet...* igényli-e vagy sem a Petőfi-életrajz idevágó fejezetét, több lesz-e a vers vagy sem, ha tudjuk/nem tudjuk Petőfi halálának máig vitatott körülményeit? Radnóti Miklós-nak a kötetben publikált „kései” verseihez a tragikus végkimenetel hozzáad-e valamit? S ha igen, mit? A versbe írt halálra ráolvasható-e az életrajzot lezáró mozzanatot?

*Tarkólövés. – Így végzed hát te is, –
súgtam magamnak, – csak feküdj nyugodtan.
Halált virágnak most a türelem. –
Der springt noch auf, – hangzott fölöttem.
Sárral kevert vér száradt fülemben.*

(Kiváltképpen az én múlt idejű szemlélete jelzi az elszakadást a kronológia szerint tagolt időtől, és egy olyan *ott*-léte kísérlet meg megjeleníteni, amely számára az *itt*-léte a lezárult események közé utalandó).

Vajon Byron születésnapj verse, benne utalásokkal az életrajzra, még a jelentékeny átköltéseket is figyelembe véve, mennyiben járul hozzá egy teljesebb poétikai tudáshoz, vagy csupán (?) háttér-információ? Elegendő-e, ha az *Anno 1801* címen megjelentetett Schiller-versről csak az évszámot ismerjük, s a Faludy-tolmácsolás a jelzett időszak történéseivel nem vagy alig ismerős olvasót nem igazítja el, miről, konkrétan mely hatalmi konstellációkról, mily „világ”-történelmi eseményekről ír a költő, s a versben felbukkanó római történelmi utalás azonosítható helyzetre céloz-e, netán allegorikus jellegű, vagy pusztán a hasonlat kedvéért kerül elő? S mi köze lehet Brennusnak a franciákhoz, a brit hajóhadnak Amfitritéhez, antik és modern miképpen alkotnak egy szöveget?

Emígy a szaporítható kérdések, amelyek az életrajziség, a referencialitás tárgyában szegülnek szembe egymással, de emígy az irodalom és a politika, a közéletiség és a költői magánvalóság „vitája”, amennyiben valóban olyan (irodalmi) tényezőkről van szó, amelyek kizárják egymást. Olyanokról tehát, amelyek az irodalmiság minden problematikusan meghatározásakor (vagy az értelmezés gyakorlatában) egymást gyanúsán szemlélgető táborokra osztják az „értelmező közösség”-eket. Annál is inkább, mert az *Európai költők antológiája* 1938-ban bizonyára rendelkezett azzal a többlet-funkcióval, amellyel 2003-ban már jórészt nem szükséges rendelkeznie, igaz, ilyenkor gyorsan hozzáteendő, hogy 2003-ban már jóval több a történelmi és esztétikai tapasztalatunk, amely távlatot kölcsönözhet a „referenciák” és általában e versek értelmezéséhez. Kiváltképpen akkor, ha a kötetegészben végrehajtandó változtatásokhoz maga Faludy György is késztetést érzett, s az eredetileg Cs. Szabó László által megtervezett kötetet, előbb az első sajtó alá rendezés-kor, majd, radikálisabban, e harmadik kiadás alkalmából módosította. A szerkesztő Faludy nem adhatta ki „eredeti” formájában az antológiát, ugyanis nem muzeális könyv megjelentetését igényelte tőle a 2003-as esztendő, nem irodalom- vagy gondolkodástör-

téneti dokumentumot, hanem a változatlan címnek megfelelően olyan európai olvasókönyvet, amely a (történelmi) eseményekre és a személyes világtörténelemre adott költői reflexiókat tartalmazza. Ezért mutatkozott megkerülhetetlennek azoknak a verseknek a kötetbe illesztése, amelyek a vészorszakra, az 1945 után szerveződött diktatúrákra emlékeztetnek, nem zárván ki annak lehetőségét sem, hogy ugyanazt több nézőpontból világítsák át az egymástól eltérő beszédmódot képviselő versek, de azt sem, hogy az eltérő „poétikák” összecsendítése révén ugyanarra máshonnan derüljön fény.

Az *Európai költők antológiája* olyan tematikus válogatás, olyan szuverén európai (verses) irodalomtörténet, amelyet az európai irodalom- és politikatörténet „veszedelmes viszony”-ainak egy jól megragadható pillanata hozott létre, és amely 2003 egészen más-fajta körülményei között, némileg (de csak némileg) változtatott tartalommal ismét megjelent, arra biztatván az olvasót: töprengjen el, mindenképpen meg kellett-e jelennie, mond-e még valamit az 1938-as pillanatot immár a történelmi emlékezetbe iktató olvasónak ez az akkor rendkívül időszerű könyv; miféle fogadtatásra számíthat mainapság a régmúlt idők verses „krónikája”. S kielégítő-e úgy aposztrofálnunk ezt az alkotást, mint „régmúlt idők verses krónika”-ját? Vajon nem az idők szorításában szűkülttől összéből (összszűkülttől?) az értelmezési lehetőség? És éppen 2003 decemberében időszerű-e megkockáztatni egy egészen más megközelítési kísérletet, szembesítvén (nem pusztán a nap követelményeivel, jóllehet az Goethe szava, hanem) azzal a helyzettel, amely úgy gondolható el, hogy az 1938-as kérdésfeltevések miként módosultak 2003-ra? Vajon minden tekintetben meghaladta-e a költő, a fordító, a szerkesztő, az irodalom, a „világ”, a befogadók köre 1938-at? Vagy (netán) Márai egyik beszélőjének higgyünk: „Igen, a szavak visszatérnek. Minden visszatér, a dolgok és szavak körbemennek, érintkeznek és zárnak valamit.” (*A gyertyák csonkig égnek*)

Induljunk messzebbre! Amikor az *Európai költők antológiája* az első ízben, a rend kedvéért ismételve az évszámot, 1938-ban megjelent, az olvasó nem csupán a *Német zsoldosdal*-ban döbbenhetett rá az „új középkor” aktualitására, hanem az átköltött Byron versben is helyzetét idézték a verssorok:

*Ébredj és térj magadhoz, béna lélek,
köszönsd fel ezt az ifjú századot, –
lemossa a halál, mivel az élet
beszennyezett: bűnt és gyalázatot.*

*Ne keresd a múlt alkonyuló napját. –
ha letűnt ifjúságod, mi maradt?
Egy tűz világít néked: a Szabadság,
emeld reá a végső poharat.*

(Amellett, hogy a Petőfi–Byron „kapcsolatot” írja újra Faludy György szabad idézete, a romantizáló előadás lehetővé teszi, hogy a csupán távolabbról idecsengő Byron-sorokat közvetlenebbül ráolvassuk a magyar szövegre. Annyi azért elmondható, hogy Byron szavával a *Nemzeti dal* is idegondolhatóvá válik.)

Schiller *Rousseau sírjára* írt verse meg mintha a *Thomas Mann* üdvözlésének záró sorára reagálna, a száműzetésbe kényszerült német író megjelenítése és Schiller-Faludy szava összecseng:

*és Rousseaut megölték a keresztények,
mert keresztények közt embert kerestt.*

Az *Európai költők antológiája* olvasója részint a számára ismeretlen is közelíthette a feltehetőleg ismerthez, joggal tételezvé, hogy a politikailag megosztott (Schiller említett verse a bizonyosság, már 1801-ben megosztott) Európájában mégsem szűnt meg egy közös, egymásra figyelő beszéd lehetősége, a költői szavak oly közvetítők, amelyek a napi esetlegességeken túl is föllelik az egymáshoz vezető utat. Az *Európai költők antológiája* ennél fogva az, amit a puritánul megfogalmazott cím jelenthet, egy földrajzilag meghatározható terület költői műveiből készült olyan válogatás, amely azt igyekszik sugallni, hogy az a sokat vitatott, sokféleképpen értett, mert sokféleképpen érthető európaiság a (politikai) lát-szat ellenére sem szűnt meg létezni, talán még hatni sem; a szerkesztő–fordító–költő nem hiszi el a magát realitásként elfogadtatni kívánó jelenkornak, hogy időszerűtlenné vált. Kosztolányi Dezső a magyar történelem egyik legválságosabb időszakában sikoltott segítségért Európa költőihez, s még Márai *Halotti beszédében* sem feledkezik meg arról, hogy „Jenő nem adta vissza a Shelly-kötetet”. Thomas Hardy a népek összeomlásának idejére utalja versét, Carducci meg egyazon gondolatkörbe fogja Alkaioszt, Voltaire-t és Kantot, Anastasius Grün a táncoló kongresszus rendcsináló igyekezetét gúnyolja, miközben Munkács várának és Elba szirtjének rabjait idézi meg.

Mindezek alapján bővíthető volna a kötet címének értelmezése. Nem csupán egy kontinens szülötteinak verseit fogja össze, hanem ennek a kontinensnek megnevezésével egy, az Európa megnevezéséhez kapcsolható/kapcsolódó műveltség/irodalom-elképzelés nem múltó időszerűsíthetőségét is tételezni engedi. Faludy György és társai ennek a könyvnek megjelentetésével amellet tanúskodtak, hogy Európa nem avitt fogalom, amelyet a politika törlésjel alá helyezhet; hanem háttérbe szorítva, „képes” beszédre kényszerítve, mint egy „illegáltságban” létezik, s még Schiller borúlátása is az Európa-tudatot erősíti: „A szabadság ma álmaink lidérce, / s a halott szépség csak a versben él.” De ott él, túl-él, föltámadásában reménykedve. Az *Európai költők antológiája* a magyar irodalom, a magyar szerzők tanúságtétele az európaiság ügyében. A kedvezőtlen külső körülmények sem gátolhatták meg az Európa-„diszkurzus” életben tarthatóságát. Az antológiában alakot kapó Európa: ábránd a szabad emberek, szabad népek, szabad nemzetiségek közösségéről, melynek lényegéhez tartozik a gondolat, a szólás, a gyülekezés, a sajtó... a „hallgatás” szabadsága; mindaz, amit a parlamenti demokrácia megvalósít(ott), hozzáadván amit az úgynevezett „jóléti társadalmak” biztosíthatnak, lett légyen szó a „gazdasági csoda” Németországáról, a svájci vagy a svéd „modellről”, a nemzeti kisebbségek problematikáját illetőleg a dél-tiroli és a finnországi „rendezés” tapasztalatairól. Az 1938-as antológia az emberi-polgári szabadságjogok ellen támadó hatalmakat és hatalmasságokat állította pellengére, és bár 2003-ra Európában a különféle diktatúrák rémálomként, riasztó emlékként idéződnék föl, arról még nemigen számolhatnánk be, hogy ösztársadalmi igényné nemesedett volna a demokrácia „akarása”, ideértve olyan kérdések megvitatását, mint a globális problémává lett környezetszennyezés/védelem, a személyiségi jogok elismerésén

túl a nemzeti kisebbségi személyiségek kollektív jogai, a régiók egyenjogúsága és azonos „kezelése”, a hegemoniális törekvések föladata.

Mégsem csupán ebben jelölhetjük meg az *Európai költők antológiája* 2003-as időszé-
rűségét. Rövidre zárva, az Európa-gondolat folyamatossága lehetne az egyik érv mellett,
hogy a „nyugati kánon” számos szerzője mellett az onnan ideig-óráig kimaradt költők
hangja is fölcsendül egy összehangzó kórusban. Más oldalról szemlélve: ennek az európai
kórusnak, annak tudniillik, hogy létrejött, nem csökkent a jelentősége, igazolja ennek
tartós szükségességét, azt ugyanis, amit a sokféleség egységének szoktak mainapság ne-
vezni. Olyan „európai avagy világirodalom”-fogalom él ebben a vállalkozásban, amely egy-
részt visszautal Goethének az 1820-as esztendőkből megformálódott kezdeményeire (az
Európa-centrizmus vádja igaztalan, hiszen Goethe érdeklődése például a perzsa, az indiai
és a kínai kultúra iránt éppen úgy ellene vethető, mint Faludy György adaptálói-közvetítói
munkássága), másfelől Goethe a világirodalmat nem egymástól függetlenül alakulató,
egymással legföljebb párhuzamos alakulástörténetben, hanem irodalomközi folyamatban,
irodalom- és szövegköziségben, a kölcsönös fordításirodalomban képzei, véli megragad-
hatónak. Az egyéni/egyedi és az általános nem hierarchikus viszonyban áll egymással, ha-
nem dialogikusban. Mások interkulturalitásról szólnak, ám ennek elfogadtatásához az volt
szükséges, hogy belássuk, saját teóriánk sem nem objektív, sem nem értékmentes, a szó-
nak Max Weber-i értelmében, hanem mind kulturálisan, mind ideológiailag meg van ha-
tározva, miáltal az ideológiai meghatározottság mindig kultúraspecifikus, hiszen az egyes
nemzeti kultúrákban különféle ideológiai nyelvek uralkodnak (és itt Peter V. Zima gon-
dolatmenetét követtem). A tudományköziség és a kultúráköziség szorosan összefügg egy-
mással, mindkettő az összehasonlító (komparatív) tudományfelfogásokra alapozhat, és
kiváltképpen 2003-ban és feltehetőleg a közelebbi/távolabbi jövőben a kutatás nemcsak
a hasonlóságok és különbözőségek „egységére” irányul, hanem azon a tézisen is el-eltöp-
reng, miszerint a kultúra- és a tudományközi szinten feltáruló hasonlóságokat és külön-
bözőségeket a maguk kölcsönös kapcsolataiban lehet vagy érdemes elemezni. Innen in-
dulva tágabb összefüggésbe helyezhető az *Európai költők antológiája*: és bár irodalom és
politika, irodalmi együttes/régió és ideológia, irodalomtörténet és történettudomány
egymásra vonatkoztathatósága, szembesítése, a nyelvek konfrontációja sok tanulsággal
járhat, elsőnek talán célszerűbbnek mutatkozhat más, hasonló vagy eltérő antológiákkal
való összevetés; így minden bizonnyal mélyen elgondolkodtató volna Emil Boleslav Lukáč
Sötét vizeknek partján kötetének bemutatása, a szlovák költő a második világháború bo-
nyolultabbá lett szlovák-magyar kontaktusai ellenében szervezte könyvvé a maga és társai
magyarirodalom-látomását, az „európaisághoz” egy közös irodalmi vállalkozást gondolva.
Az *Európai költők antológiája* által fölvethető irodalmi problémák (amelyek följebb kér-
désék formájában jelezték az egykori és mai kritikai, „világnézeti” megosztottságokat)
2003-ban más alakzatban igénylik az álláspontoknak nem feltétlenül egymáshoz közelíté-
sét, hanem kölcsönös elismerését. Így az életrajziség és referencialitás nem bizonyosan
űzendő ki az irodalomértelmezés területéről, de az sem bizonyos, hogy onnan csálthatatlan
és perdöntő adalékokat kaphatunk irodalmi művek elemzéséhez. Az önéletrajzokra vonat-
kozó, egyre élénkebb kutatói aktivitás jelzi, hogy a fikcionalitás versus referencialitás kér-
désében aligha értelmes végletes és kizáró nézetekkel vizsgálandó, és az egyoldalúan értett
„szerző halála” tézist és „szempontot” ideje volna célszerűbb elgondolásokkal helyettesí-

teni. Annál is inkább, mert a könyvek borítóján, címlapján ott a szerzői vagy a szerkesztői név, majd s könyv lapjain ott a szöveg, s a két „tényező” eggyé/egybe/összeolvasása vagy szétolvasása megteremtheti azt a szerzőt, aki nem feltétlenül, nem mindig utal vissza az ún. empirikus szerzőre; gyakrabban történik meg, hogy az olvasás során rajzolódik ki az olvasó előtt (aki többnyire valamilyen ismerettel érkezik meg az olvasáshoz, a könyvhöz) egy szerző-alak, aki annyira az ő teremtménye, miként a szöveg benne kialakuló „jelentése”. Az *Európai költők antológiája* 2003-as címlapján található a fordító/újra-kiadó neve, Faludy György, és ez a név a könyvet megvásárlók/átlapozók többségében korábbi olvasmányélményeket, műveket, szerzői magatartást hív elő. Minthogy ebben a kötetben az egyes költők neve alatt csupán a születés és a halálévi évszám szerepel, a magyarázó jegyzetanyag minimális, így az olvasó az egyes versekre van utalva, nincs más fogózója, mint a költőkre (és talán a versben megjelenő „történelemre”) vonatkozó ismerete. Nyilván a magyar irodalmi ismeretek rétegzettebbek, a külföldi költők esetleg csak nevükkel jelentenek valamit, és a könnyen hozzáférhető kézikönyvekből, például Szerb Antal világ-irodalom-történetéből megint csak nem bizonyosan az a kép alakul ki a költőkről, a versekről, amely képek az antológia olvasása során az egyes olvasókban keletkeznek. Példának teszem hozzá, hogy a közölt Petőfi-versek nem az elfogadott kronológia, hanem a kötet szükségletei(?) szerint sorolódnak egymásután, más Petőfi-„életrajzot” adva, mint ami az iskolai tanulmányokból lenne ideérthető. Ronsard, Musset vagy Keats szintén másképpen jelenik meg Szerb Antalnál, mint ebben a kötetben.

Mindehhez annyit kiegészítésül, hogy 2003-ban másképpen hatnak e szövegek, mint 1938-ban, ugyanakkor a folyamatosság sem mellőzhető, hiszen ez az irodalmi Európa 2003-ban nem vált kevésbé időszerűvé, mint 1938-ban volt, talán azzal a különbséggel, hogy manapság mintha nyitottabb lenne az úgynevezett „nagy” nyelvek irodalma a „kisebbségi” irodalomnak befogadása tekintetében; és főleg 2003 Európája legalább kinyilvánítani érzi szükségesnek, hogy Európa teljesítménye, hozzáadéka közös vállalkozás eredménye, a „nyugati kánon” igen alapos felülvizsgálatra szorul, már csak azért is, mert általában fontos (lenne) a kánonok folyamatos felülvizsgálata. Az *Európai költők antológiája* aligha a kánonképzés szándékával készült, sem magyar, sem külföldi irodalmi válogatása (1938-ban) nem nélkülözte az önkorlátozó aktust: azok a művek kerültek az antológiába, amelyek tematikailag egy kötetbe voltak szerkeszthetők. Ugyanakkor mégis „kanonizált”, hiszen a meghirdetett tematika szempontjából a közölt verseket vélte a leginkább lényegesnek (tehát Mindszenty Gedeon *Visioját* és nem *A wales-i bárdok-at*). A 2003-as kiadás átírta a kánont, nemcsak Ady- és József Attila-versek fölcserélésével, hanem a már említett kiegészítésekkel, az 1938-at követő események költői-verses reakciójával. Így a kötet értékszerkezete módosult, szemlélete rétegződött és differenciálódott, Európa-víziója és „anti-vízió”-ja változott. Azon túl, hogy az olvasói tapasztalat is módosult, az 1938-as beíróddott a 2003-asba. Ez újra a fikcionalitás versus referencialitás vitájához illeszt kérdőjelet: a különféle tapasztalatok miféle más olvasási lehetőséggel kecsegtetnek, az új antológiában átértékelődik-e a szerzői, olvasói, elbeszélői, beszélői „státus”?

Mindehhez egyetlen példa bemutatása (amely nem válasz a kérdésekre) újabb adalékkul szolgálhat. Az *Európai költők antológiájának* magyar anyaga Petri György többször hivatkozott-elemzett versével zárul (*Hogy elérjek a napsütötte sávig*). A vers utolsó sorának időjelzése („nyári hajnal, kilencszázhatvanegy”), a helyszínek megnevezése (Hév-

végállomás, Margit-híd, Boráros-tér) még az emlékezés némileg elbizonytalanító „logikája” ellenére (a budapesti olvasók számára) eligazító jellegű, nem is szólva az olyan mondatról, mint „Ismertem a Rákóczi téri kurzust”. A történések viszonylag könnyedén elbeszélhetők, a mélyből a magasba, a sötétből a fénybe vezet az út, az elbeszélő és a női szereplő „kalandja” mégsem végződik megnyugtatóan, „egyértelmű” feloldódás, „katarzis” nem következik/következhethet be, a magasba, a fénybe érés nem szünteti meg a „nevelődési regény” buktatóit, az új történet kezdete sem kecsegtethet „üdv történettel”. A „napsütötte sáv” ugyan talán a világ, az, ami látható (szemben a nem láthatóval, a pincehelyiséggel az alsó világgal), de a világgal azonosított tisztasághoz (köztük a *világít* teremthet kapcsolatot) csak „csorba lépcsők”-ön át lehet eljutni. Ám a befejezés legalábbis ambivalens:

*komoran feloldoz, közömbösen fenyeget,
émelygés lépcsei, fogyni nem akaró mínusz-emeletek,
nyári hajnal, kilencszázhatvanegy.*

A „kaland” lezárul, emléke nem csitul, a „világ” nem lett átláthatóbb, kiismerhetőbb, a vers beszélőjének kezdeti reményét (az idézetet megelőző négy verssor!) nem igazolja vissza, hogy a megnyilatkozás és annak módja között ellentét feszül: a feloldoz üdv történeti lehetőségét a komoran részben visszavonja, míg a fenyeget „vésztőlását” a közömbösen némileg semlegesíti. A Petri-költészet megjelenésekor egy új költői beszédet jelentett be, a „költőiség”-nek, a „líraiság”-nak átértékelődését sürgette. Azonban valószínűleg érdemes elgondolkodni: hogyan és miért került be Faludy György antológiájába? (Hogy a Nagy Imréről szóló vers miért kapott helyet, azt aligha szükséges bővebben magyarázni.) Minthogy a költők születési év szerint következnek egymásután, így a Petri-versek helye eleve biztosítva van. Ám Petri „politikai” lírájából akár más darabot választhatott volna a szerkesztő, olyat, amely jobban illeszkedett volna a tematikához. Igaz, versünk utal, még ha többszörös áttétellel, olyan „értékekre”, mint a másik becsülése, az emberi méltóság őrzése nyomorúságos körülmények között, vágy a tisztaság után, és ezek, ha úgy tetszik, „európai” értékek (is), ennek ellenére meglepő lehet, hogy egy nagyívű magyar irodalmi-verses sorozat ekképpen cseng ki. Ugyancsak óvatosan célozhatnánk arra a változó költő-attitűdre, a „lírai én”(?) módosuló önreflexiójára, egy prózainak tartott előadásmód verssé tördelésére (a kifejezésnek több jelentésében), amely elmondható volna a Petri-versről. *Innen* továbblépve, de talán még a túl-interpretáláson *innen* maradván volna állítható, hogy ez a kíméletlen emlékező magatartás, e mentségeket nem kereső önszemlélet éppen ellentétje a korszak hivatalos tudatában kifejeződő nézetrendszernek, ilyen módon az efféle versalkotás nem egyszerűen szemben-áll a kor elfogadott és tűrt „esztétikájával” és „retorikájával”, hanem tudatosan vállalja a „tiltott” irodalommal azonosulást, maga lesz ennek az irodalomalattiságba utalt beszédnek reprezentánsa. A bevált módszerekkel megelégedni nem képes, az aluretorizáltságból és -poétizáltságból retorikát és poétikát fakasztó „líra” egyben (mondjuk így) annak az európainak „költészete”, aki hiába tanulta évszázadok művészetét, bölcséletét, onnan nem az önfeladó követés, hanem a szüntelen újraírás öntudatát merítette. A „fausti” ember, aki mindig törekedve fáradoz, hogy önmagához, ahhoz, ami önmagában valóban méltó, eljusson a napsütötte sávig, igyekszik föllépni a csorba lépcsőkön, másként szólva: az embert megillető létig. Nem a könnyekre fakadó humanitás rejtezik Petri versbeszédében, ellenben a kegyetlenebb-józanabb tudás, amely

Kosztolányi felszólító módjában ekképpen hangzik: Szemedben éles fény legyen a részvét. Amely részvételt is jelenthet.

Az *Európai költők antológiája* Petri és Celan költeményeivel kilép a szűkebbre szabott történelmi időből, és anélkül, hogy a mitológiai időszámításra térne át, a térre való időbe vetett létező sorsát kísérli meg körülírni. Ez viszont nemcsak lehetővé teszi az említett versek és rajtuk keresztül az egész kötet 2003-as, illetőleg 2003-má olvasását, hanem szinte előfeltétele annak. Ilyeténképpen azonban 2004 májusától (de addig is) európai „segédanyag”-ként funkcionálhat, olyan könyvként, amely európai magatartáslehetőségeket ír le – versben. És most vissza Márai Sándor 1948-as naplójához. Az emigráció első hónapjaiban izgatottan figyeli a rádiót, lapozza az újságokat, mi történik a kettéosztott Európában:

„A rádió a brüsszeli egyezmény aláírásáról közvetít helyszíni hangjátékokat. Bevin, Spaak, Bidault hangját hallani. Lehet, hogy ez a szerződés az igazi értelme mindennek, ami az én életemben történt. Az Egységes Európa a mai napon körvonalaiban kezd derengeni; de én már nem élem meg, de nem lehetetlen, hogy egy napon valóság lesz belőle. És akkor sok minden valóság lesz, amiért érdemes volt elviselni a keserves tanulságokat és szenvedéseket: nagy egység, társadalmi, gazdasági és szellemi egység, a tehetséges európai erők összjátéka a nagy egység lehetőségein belül. Szellemi egysége utoljára a humanisták és a latin nyelv korában volt Európának: az izgatott nemzeti rögeszmék fölött talán kivirul az új egységen belül valamilyen reneszánsz...”

A keserves tanulságok és szenvedések Faludy antológiájában köszönnek ránk, Márai reménykedése 2003-é is, noha a mai fogalmazás feltehetőleg visszafogottabb lenne. A nemzeti rögeszmék itt-ott felhangzanak, a demagógok negatív Európa-képét azonban viszonylag kevesen tudják a magukénak. A gyors átalakulás természetesen illúzió, a fokozatos építkezés, a szerves növekedés oly lehetőség, amellyel élni illenek. A napsütötte sáv – versből tudható! – csorba lépcsőkön kell fölfelé kapaszkodnunk. E sávban sem az időtlen idill vár, miként Goethe-Faust utópiájában sem: Nur der verdient sich Freiheit wie das Leben/ Der täglich sie erobern muß. (Csak az érdemli meg a szabadságot és az életet, akinek naponta kell meghódítania.)

Szeged, 2003. december végén.

FÜGGELÉK

Éppen dolgozatom leadására készültem, mikor könyvcsomagot hozott a posta kissé megkésett karácsonyi ajándékként. Zoran Konstantinović és Fridrun Rinner *Eine Literaturgeschichte Mitteleuropas*, azaz Egy közép-európai irodalomtörténet című, 510 lapos kötetét rejtette a csomagolás. A tartalomjegyzék alapos és a kötet futólagos átnézése (a Szeged–Budapest közti két és fél órában) arról győzött meg, hogy nem a szerénykedő cím (a határozatlan névelő egy irodalomtörténelmi lehetőségről árulkodik csupán), hanem a bevezetőben és más fejezetekben hangsúlyozott szemlélet a lényeges: Közép-Európa irodalomtörténete az európaiság, az Európa-gondolat, az Európa-tudat kivételesen fontos tényezője, „Európával” mintegy rész-egész viszonyban írható le; a május elsejei esemény „jogilag” rögzíti azt, ami „szellemileg” sosem volt kétséges.